

НЕВИЧЕРПНА ДЖЕРЕЛЬНА ДУША НАРОДУ

Народна пісня – це народна історія. Микола Гоголь назвав усі українські пісні історичними, бо “вони ні на мить не відриваються від життя і завжди достовірно відображають епоху”. І це справді так. Народні пісні відображають події і ситуації певного періоду історії. Пісня народжувалася тоді, коли серце щиро переповнювалося радістю чи смутком, відтворювала всі людські почуття.

У наш час, коли відбувається національне відродження України, велика увага приділяється народним традиціям, звичаям і збереженню вокального надбання нашого народу.

Усе, що створювалося нашими предками протягом багатьох віків, передавалося від покоління до покоління, знайшло відображення в народній пісні. Як писав український поет-академік Максим Рильський: “Фольклор – це підручник душі людської”.

“Народна пісенна творчість в Україні” – таку назву має навчальний посібник, укладачами якого є шанувальники і збирачі народної творчості, професори Рівненського державного гуманітарного університету Андрій Пастушенко та Микола Пономаренко.

Розпочинається він традиційно із пісень календарного циклу, які збереглися в нашого народу найкраще, найповніше: різдвяні колядки, новорічні щедрівки, русальні, купальські, жниварські, обжинкові, пісні, приурочені до Андріївських вечорниць.

Далі в посібнику містяться пісні-балади, народні думи, які побутували в житті не одного покоління нашого народу, піднімали дух у боротьбі проти національного гноблення, оспівували відважних патріотів – захисників рідного краю. У багатьох ліричних піснях основною темою стала доля жінки, нещасливе кохання, материнські почуття, нарікання на гірку вдовину долю та ін.

Упорядники також подають рекрутські, чумацькі, козацькі, стрілецькі пісні, пісні літературного походження та Української Повстанської Армії. Завершують це видання пісні-гімни та марші, які повернулися із забуття в період незалежності і наповнюють наші серця священною Любов'ю до матері-Вітчизни.

Народні пісні відзначаються глибоким змістом, своєю історичною правдою, поетичним ліризмом, вони будуть хвилювати нові покоління, які доторкнуться душею до скарбів народної мудрості.

Богдан Столярчук,
професор Рівненського державного
гуманітарного університету.

КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ

Різдвяні звичаї та обряди України характеризуються багатством форм, великою різноманітністю місцевих особливостей. Але спільними їхніми ознаками є висока гуманістична наснага, спрямованість до життєвих справ людини, утвердження добра, справедливості, гідності, любові, сімейної й громадянської злагоди.

Основним компонентом різдвяної обрядовості є свята вечерея напередодні Різдва. Нею завершується великий передріздвяний піст — “пилипівка” — і починаються, власне, різдвяні урочистості. В народній традиції Святвечір зберіг чимало давніх звичаїв. Уже сама вечерея, яка повинна складатися з дванадцяти страв, має характер архаїчного ритуального освячення основних плодів землеробської праці. Головною стравою святої вечері скрізь в Україні є кутя — із пшеничної крупи, приправлена медом, маком, горіхами.

Свята вечерея в народній традиції супроводжується дотриманням певних правил. Перед початком господар із синами вносить до хати і стелить на долівці соломку — “діда”. На столі розстеляють сіно, на покуті ставлять пшеничний або вівсяний сніп — “короля” (у різних місцях України він називався ще “дідухом”, “колідником”).

Святвечір і Різдво — найбільше сімейне свято, яке зобов’язувало всіх членів сім’ї зібратися біля одного стола. Глава сім’ї займав місце на покуті, біля нього праворуч і ліворуч за віком розміщувалися сини й дочки. Готувати й подавати на стіл вечерю повинна обов’язково господиня дому.

Неповторного чару й урочистості, святковості і таємничості надавали святвечірній обрядовості ворожіння, магічні дії, прогнозування погоди, майбутнього врожаю. Цілий день перед Святвечором не можна було сваритися, карати, у дворі й хаті мав бути зразковий порядок, сплачені всі борги, звичай вимагав припинити гнів, образу, ворогування. Усе це базувалося на віруванні: як буде на Святвечір і на Різдво — такий буде лад у господарстві, в хаті, такими будуть взаємини між членами сім’ї упродовж цілого року.

Повсюди в Україні звичай вимагав, щоб на Святвечір була добре доглянута й нагодована худоба. Побутувало вірування, що опівночі перед Різдвом домашні тварини розмовляють між собою, хвалять свого господаря або ганяють його за недбальство і навіть можуть випрохати для нього смерть.

Під святвечірній стіл клали ярмо, кінську зброю, якусь деталь від плуга, сокиру. Це також для гаразду господарства, і щоб усі були здорові, як те залізо. Господар виходив у сад і лякав сокирою дерево, яке не плодоносить. У соломі кудкудакали діти, щоб кури неслися. Під скатерть на стіл клали часник, щоб відігнати від сім'ї нечисту силу. Жінки витягали з-під обруса стебла сіна і ворожили по їх довжині, який уродить льон. Першу ложку куті господар кидав до стелі, примовляючи: "Сійся, родися, як очерет, стрімка, красна, як золото". В інших місцях ця обрядова дія пов'язувалась із бджільництвом.

За різними святвечірніми прикметами ворожили, яка буде погода в ті чи інші пори року, який буде врожай (зоряна передріздвяна ніч обіцяла добре збіжжя), приплід худоби, кому з сім'ї судилося одружитися, важко захворіти чи навіть померти.

Значна частина святвечірніх звичаїв пов'язана з пам'яттю про померлих предків. Перед вечерею відвідують їхні могили, засвічують на них свічки, дома залишають потроху з кожної страви. Вірять, що душі померлих у передріздвяну ніч опівночі відвідають рідну домівку і через частування святою вечерею спілкуватимуться з живими нащадками.

Одним із найголовніших елементів народної різдвяної обрядовості в Україні є колядування — святкові обходи зі співом величальних пісень-колядок, поздоровленнями й побажаннями. Ця традиція дійшла до нас із глибини віків, являє собою цілісне дійство словесних, музичних, театральних та ігрових моментів.

За походженням, змістом, структурою, поетикою, характером виконання українські колядки підрозділяються на дві групи — світські (народні) та церковно-релігійні, створені духовними поетами. Це умовний поділ, оскільки в живій практиці мав і має місце активний процес взаємодії й взаємопроникнення обох цих груп.

Родовід народних колядок і щедрівок тягнеться з дохристиянської давнини. Цей архаїзм простежується у колядкових

мотивах міфологічного світорозуміння, обожнювання сонця, різних сил природи, у реаліях давнього побуту. Особливо добре збереглася в українських народних колядках вітально-магічна сутність ритуалу, його спрямованість на забезпечення господарських успіхів, добра, щастя й здоров'я родини, залучення до сприяння людині різних божеств, сил природи.

Характерною рисою народних колядок є їхній величальний пафос, адресований господареві, господині, дітям, із неодмінною ідеалізацією господарства, побуту, майна, особистих якостей звеличуваного.

Вони, як відзначив І. Франко, передавали думки простих трударів у колядках, світ близький і рідний їм, а при тім зовсім відмінний від того, серед якого минає їх убоге, клопітливе життя. Пісня відтворює простими словами їх найглибші, сердечні бажання, показує їх не як бажання, а як дійсність. Слухаючи колядки, такий бідолаха хоч на хвилину бачить себе заможним господарем. Пісня радує його, а глухе почуття життєвих клопотів хоч на хвилю уступає набік, спливає сльозами — не гіркими, але такими, що облегшують душу.

Новорічні обряди безпосередньо відтворювали хліборобську працю: на Маланку хлопці вносили в хату плуг і показували, ніби орють ниву і сіють зерно, що також пророкувало добрий врожай. Водіння кози, ведмедя, тура, ряження в маски й перевдягання має прадавню основу і свідчить про глибоку архаїчність обряду.

Уславлюючи господаря, оспівували всю його родину. Ця тема глибше розкривається у колядках господині і пов'язана лише з колом її домашніх інтересів: вона хазяйнує, ростить дітей, доглядає чоловіка тощо.

Тематично різноманітні колядки звернені до парубка. У них він постає славним богатирем, сміливим воїном, вправним мисливцем, хазяйновитим господарем. Хлопець змальовується не тільки славним воїном, але й шанобливим сином, вірним і ніжним коханим. Його дівчина виступає найкращою з усіх — царівною і королівною, а сам він є втіленням краси й мужності.

Колядки дівчині в основному описують її красу, працьовитість, почуття любові до судженого. Бажаючи їй здоров'я і щасливої пари, оспівують її розум, вроду, хазяйновитість.

У колядках не реальний, а ідеалізований образ подається через стороннє сприймання. Величальна функція колядок і щедрівок

передбачає їх мовну й образну палітру: широке використання порівнянь, протиставлень та образних й художніх паралелізмів. Так, хазяїн уявляється як “ясен місяць”, що “житейно віє”, його дружина — “красне сонце”, що “хлібойко пече”, дочки — “дрібні зірки”, що “золото прядуть”.

“Засівалки”, або “посипалки”, виконувались дітьми ранком Нового року. Ці коротенькі магічно-закликальні промовляння супроводжувались посипанням зерном, яке господар зберігав для сівби.

Учені XIX століття відзначали, що народні колядки та щедрівки в українців порівняно з цим видом фольклору в інших народів збереглися найкраще, найповніше, найбагатше. Особливо це стосується міри збереженості в них архаїчних змістових і структурно-поетичних рис, розмаїття зразків, сюжетів, мотивів, цілісності традиційного тексту. Саме тому дослідження народних колядок та щедрівок у загальнослов'янському чи ширшому плані базується на українському матеріалі. В сукупності цей матеріал — визначне явище не тільки українського фольклору, але й загальнолюдської народної культури, християнської святковості.

Український вертеп. Театр-вертеп — одне з найбільш яскравих та цікавих явищ лицедійного самовираження, що протягом століть побутувало в Україні. Є два види вертепного дійства: живий вертеп — народне театралізоване дійство, де виконавці грають певні ролі, і ляльковий театр — вертеп, в якому задані ролі виконують ляльки.

Існує кілька версій тлумачення походження слова “вертеп”. Найбільш поширені дві: “вертеп” виводиться від старослов'янського слова вертеп, одне зі значень якого печера, яскиня, де, за біблійним переказом, народився Ісус Христос; друга — вивід від слова вертітися, обертатися. Вертиться “звіздар” колядників, підлога — основа в будинках-вертепах, ляльки в ляльковому дійстві.

Живий народний вертеп своїми зачатками, безумовно, сягає далекої давнини. У старовинних звичаях та обрядах, в піснях обрядового характеру знаходимо елементи театралізації, яка притаманна народному вертепові. Деякі дослідники вказують на зачаток вертепного дійства в мистецтві й скоморохів, інші пов'язують вертеп з ознаками первісних театрів. Вертеп можна розглядати як різновид народного фольклорного театру. Аналізуючи живий народний театр, легко визначити його

мету — привітати глядачів із Різдвом Христовим, Різдвяними чи новорічними святами і при нагоді, — повчити й розвеселити. Тексти вертепів характеризуються, з одного боку, навчально-моралізаторським тоном, а з іншого — дотепом, гумором, сатирою. Відповідно добираються дійові особи й персонажі. Ангели, пастушки, козак, як правило, є виразниками моралізуючої частини вертепу. Такі персонажі, як жид, жидівка, чорт та інші, насичені гумористично-сатиричним текстом, їм притаманні вигадка й імпровізація. Інші типові персонажі мають допоміжний характер (воїн, чарівниця, смерть). В окремих вертепах Ірод стає однією з центральних фігур і виступає як персоніфікація зла, відступу, жорстокості. Залежно від часу та історичних подій такі персонажі, як Ірод, чорт, наділяються негативними рисами, характерними для конкретних осіб. Діють узагальнені постаті крутія, шахрая, підлабузника, спекулянта, прислужника, космополіта.

Подібні зміни спостерігаємо і в другорядних персонажах вертепу. Залежно від епохи виступають: бурсак, вельможа, шляхтич, пан, козак, шандар, езекутор, січовий стрілець, голова колгоспу чи просто колгоспник, селянин, партизан, німець, гуцул. Відповідно міняються і персонажі царів, їхній текст і одяг іноді символізують українських князів чи гетьманів.

Ляльковий вертеп в Україні має давні традиції. Вже в XVI сторіччі він був добре відомий, а своїми зачатками, очевидно, сягає значно давніших часів. Він гармонійно поєднує релігійну різдвяну драму і світську гумористичну гру. Вертепи і лялькові вистави влаштовувалися легко і просто. Для цього виготовлялися вертепна скринька — перекісний двоповерховий будиночок, зроблений з дощочок та картону. Лялькове дійство складається з двох частин. У першій — йдеться про народження Христа і поклоніння йому пастухів, про зустріч з царем Іродом, який наказує винищити всіх дітей, про загибель Ірода (смерть стинає йому голову, а чорт забирає до пекла). На верхньому поверсі сидять тільки Йосиф та Марія з новонародженим дитятком, внизу розігруються сцени з Іродом.

На нижньому поверсі розгортається дійство вертепом, яке дуже слабо зв'язане з основною дією і значно більш розвинене, ніж релігійна драма. Це видовище світського характеру, яке є фактично низкою великих інтермедій, так чи інакше поєднаних між собою.

У текстах вертепу діють дід і баба, солдат і “красуня Дарина”, циган з циганкою, шляхтич з полькою, шандар із жінкою та козою, жебрак Савочка. Головним персонажем є запорожець. У фольклорному плані дід і баба співають широко відому жартівливу пісню “Ой під вишнею”. Для більшої дотепності немолода жінка, а стара бабуса проситься “на вулицю погулять”. У словах солдата звучить гірка нота — протест проти тілесних покарань. Своєрідно подається образ цигана, голодного й дотепного. Поляк — гріховодник, зухвалий і жорстокий зі слабшими, але боягуз, що ганебно тікає, лише зачуває пісню запорожця.

Запорожець — головний позитивний герой вертепу подається як захисник правди та свободи; сповнений почуття власної гідності і сили. Вертепний запорожець із бандурою — це сценічний варіант образу напівлегендарного козака Мамаю.

Дещо відмінні персонажі лялькових вертепів західних областей України. Крім загальновідомих постатей Ірода, царів-волхвів, смерті, чорта, пастушків та іродових воїнів, у них виступають ангел, пророк, чарівниця, що “масло робить”, трударі “ціпаки-молотаки”, що молотять жито або горох жидові-орендареві, а в пізніших варіантах — молода дівчина і козак (співають веселі переспіви), пияк з тещею, якого чорт за пияцтво забирає до пекла.

Значна роль відводиться в галицькому та лемківському варіанті лялькового вертепу “веселому оповідачеві”, який розповідає різні веселі “билиці і небилиці”, на веселій ноті завершує лялькове дійство.

ПО ВСЬОМУ СВІТІ

Наспівно

По всьо-му сві - ті ста-ла но-ви-на:

Ді - ва Ма-рі - - я си-на ро-ди-ла.

Сі - ном при-тру-си-ла, в яс - лах по - ло-жи-ла

Гос - под - ньо-го си - на.

По всьому світі стала новина:
Діва Марія сина родила.
Сіном притрусила, в яслах положила } 2
Господнього сина.

Діва Марія Бога просила,
Щоби я свого сина сповила.
Ти, Небесний Царю, пришли мені дари, } 2
Цьому дому господарю.

Зійшли Анголи з неба до землі.
Принесли дари Діві Марії
Три свічі воскові, ще й ризи шовкові } 2
Ісусові Христові.

Засіяла зірка з неба до землі.
Зійшли Анголи до Діві Марії.
Поють Божі пісні Господній невістці, } 2
Радості приносять.

ОЙ У ВИФЛЕЄМІ

Поважно

Ой у Ви-фле-є-мі по-ро-ди-ла Ма-ти Бо-жа
ста-ла-ся но-ви-на:
1. та й Бо-жо-го си - на. 2. // та й Бо-жо-го си - на.

Ой у Вифлеємі сталася новина:
Породила Мати Божа та й Божого сина.

Пелени сповила, в сіні положила.
Люлі, люлі, мій синочку, ти дитино мила.

Ой Ісусе любий на пахучім сіні,
Дай нам щастя, кращу долю нашій Україні.

Щоб ми були добрі, щоб ми були щасні,
І розумні, і здорові, мов ті квіти ясні.

Ой Ісусе любий, кращий як ті квіти.
Пригорни до себе нині українські діти.

ОЙ У ПОЛІ, В ПОЛІ

Помірно

Ой у по - лі, в по-лі са-міт-ня ста - ен-ка.
Там І-су - сик на-ро-див - ся, Бо-жа-я ди - ти-на.